

BBC 58, JULENUMMER: EN ANALYSE AV JULENISSENS FORSTERKERLEVERING

De fleste vet at Nafos tidsskrift Norsk tidsskrift for atferdsanalyse, eller NTA, er en videreføring av Diskriminanten, som oppsto i 1974. I begynnelsen var det mye rent foreningsstoff, men det var også noen artikler, selv om de hverken i layout eller innhold hadde så mye felles dagens artikler. I nr. 1 1980, som må ha vært sjuende årgang, hadde Willy-Tore Mørch en tre siders artikkel med tittelen «En analyse av hilseplikten i forsvaret». Jeg er ikke helt sikker på om artikkelen var helt seriøs, eller om det var litt selvironi eller noe i den retning, men jeg tror faktisk at den var det. Uansett avtjener stadig færre norske ungdommer verneplikt, og militæret er slik sett ikke hva det var.

EN ANALYSE AV HILSEPLIKTEN I FORSVARET

AV WILLY-TORE MØRCH

Vi presenterer her en artikkel Willy-Tore Mørch skrev mens han tjenestegjorde i forsvaret, etter at han var blitt anmodet av sine overordnede om å gjøre en analyse av hilseplikten i forsvaret. Selv om temaet ikke er blant de atferdsanalytikere oftest kommer i kontakt med, tror vi at artikkelen vil være av interesse fordi den illustrerer hvordan en kan benytte atferdsanalytiske begreper i studiet av en rekke aspekter ved menneskelig atferd.

Red.

Neppe en illustrasjon til å komme i særlig julestemning av, men her er abstractet til den nevnte hilsepliktartikkelen. Artikkelen er i det minste et påskudd for å analysere julenissens irrganger.

Julen, derimot, angår de aller fleste på en eller annen måte, selv om det fins unntak: En venn av meg hadde en far som var så aggressivt ateistisk at han kun strekte seg til å la familien ha juletre og spise middag på selve julaften, og å ha en kort seanse med gaver. Men kl. 21 var det slutt. Da pølmet han treet ut, og fjernet også alt annet som minnet om jul. Han skiftet også til arbeidsklær, og begynte på et eller annet prosjekt i huset, gjerne noe som omfattet bruk av drill, slik at det bråkte mest mulig. Festlig fyr! Og hvor var julebarnevernet? Så rabiater er det nok få som er. For øvrig skulle man tro at min venn ble påført store traumer, og at han er sterkt og varig "relasjonsskadd", men det er han faktisk ikke, etter det jeg kan se. Tvert om har jeg alltid oppfattet ham som sterk og harmonisk, men så hadde han også en vidunderlig mor. (Når jeg setter relasjonsskadd i hermetegn, er det ikke fordi det ikke går an å bli relasjonsskadd, men fordi ordet brukes rent for mye i for mange sammenhenger, og ofte skal forklare det meste, også der det knapt er holdepunkter for at relasjonsskader kan forklare atferden og der biologiske faktorer åpenbart er viktigere.)

Men tilbake til julen. Når det går an å bruke atferdsanalyse til å analysere hilseplikt i forsvaret, bør vi også kunne bruke atferdsanalyse til å analysere julen, i alle fall noe av den. En artikkel kunne jo ha hett «En analyse av gaveplikten i julen». Selv synes jeg det er mer interessant å se på julenissens atferd, både hvilken motivasjon, forsterkning og verbal fungering som ligger til grunn for nissens generøse atferd en gang i året, og kanskje enda mer

hvilke effekter nissens atferd kan ha på de som mottar nissens tjenester.

Slike negative kommentarer trenger vi ikke. Tenk å snakke slik om jula! Jeg kan godt svare med at det blir vanskeligere og vanskeligere å komme i den gamle beatlesstemninga, eller retttere sagt: Jeg har aldri vært i den.

Når det gjelder nissens atferd, må vi først definere hvilken nisse vi snakker om. Jeg tenker ikke på eventyrnissen som sitter i et verksted på ukjent adresse hele året, og som på den magiske dagen dukker opp med sine reinsdyr og sine gaver. Jeg tenker på den observerbare nissen som faktisk dukker opp i de tusen hjem. Den nissen utfører atferd som kan analyseres. Også her snakker vi om to typer nisser: Den eksterne, det vil si den som opptrer på rent oppdrag fra den husstanden som er julaftenarrangør, og den interne, det vil si den som er medlem av husstanden, ikke sjelden han far sjøl. Den eksterne nissen har liten eller ingen innflytelse på hvilke gaver som skal gis til hvem, bortsett fra eventuelle gaver nissen gir selv, og skal sjelden vurdere selvstendig om gavemottakeren har fortjent gaven. Selve jobben er for det meste å lese det som står i «Fra»- og «Til»-feltene, altså en rent regelstyrt atferd. Nærmere bestemt er nissens atferd under utpregede følgingsbetingelser, eller det som på engelsk kalles pliance. Nissens atferd forsterkes, i alle fall av oppdragsgiver, bare når den stemmer med instruksjonen, det vil si å lese lappen riktig og å identifisere riktig mottaker av gaven. I motsatt fall kan nissens atferd direkte straffes, for eksempel ved å miste oppdraget neste år. Dermed kan vi si at nissen egentlig bare er en håndlanger i et noe spesielt arbeidstøy, eller rett og slett et bud eller det vi før kalte visergutt. Men selv om det er en del klare regler for selve gaveutdelingen, har nissen som regel stor frihet når det gjelder andre deler av jobben. Ikke minst er nissen nødt til å vise stor kreativitet, både for å virke troverdig og for ikke å bli avslørt. En dyktig nisse forlater areaen like anonym som han kom.

Den interne nissen har litt andre arbeids- og forsterkningsbetingelser. Også her er lesing av merkelapper en grunnleggende oppgave, eller det noen innenfor feltet atferdsavtaler kaller "skal-oppgave": Hvis den ikke utføres riktig, blir det ingen forsterker overhead. Den tekstuelle atferden, også kalt lesingen, må stemme, og helst utføres med flyt, samme hvor mye nissemasken måtte stenge for utsynet. Men ellers er det mange forskjeller. Når det gjelder å forbli anonym, har den interne nissen en vanskeligere oppgave, rett og slett fordi barn og andre kjenner ham. Han er derfor avhengig av å vri på både stemme og dialekt, og om nødvendig bevege seg på spesielle måter, for eksempel halte eller være krokrygget. Min gamle svigerfar gjorde stor lykke med å snakke klingende nordlandsk med pipestemme, og å bevege seg som en svært gammel mann. Man måtte i alle fall være tre år gammel for å fatte mistanke, eller for å tacte "Det er bestefar!" eller lignende. Også ulvepels hjalp nok på. Tips er herved gitt. Et annet problem for den interne nissen er at han ofte må forlate selskapet for å

utføre nisseoppdraget. Da kan det være viktig at miljøet er så beriket at barna er så opptatt med forskjellige forsterkere at oppmerksomheten er helt andre steder enn på hvem som måtte forlate forsamlingen. En nødløsning er at den vordende nissen lyver om at han skal et eller annet, og dessverre må forlate selskapet, for så å skride til verket i stedet. Opp gjennom tidene er det nok brukt mange rare påskudd, og det trenger ikke å være hvit jul for å kalle det en hvit løgn! Men den største forskjellen er at den interne nissen har direkte innflytelse på gaver som gis, for eksempel til egne barn, andre familiemedlemmer og venner. Ikke sjelden deler jo nissen ut gaver som nissen selv har kjøpt.

Mener han at jula er koselig fordi han da slipper å tenke på hvor han skal dra, eller snakker han om to uavhengige forhold; at jula er koselig og at han da slipper å tenke på hvor han skal dra? Er det han eller journalisten som er litt uklar?

Nå kommer det seg, og jeg sier meg hjertens enig med Jenny Jensen. Det enkleste er det beste, og lite er dummere enn middelmådige folk som skal virke intellektuelle.

Forskjellene i nisseroller har forresten sterke paralleller til roller i behandling av problematferd som vi utfører til daglig. Særlig den eksterne nissens rolle ligner på miljøarbeiderens hverdag, særlig når behandlingen stort går ut på å forsterke ønsket atferd. Miljøarbeideren må pent utføre de grunnleggende sidene ved behandlingen til punkt og prikke. Men som for nissen, er det ofte rom for betydelig kreativitet i måten ting gjøres på, ikke for å være anonym, men for at tjenestemottakeren skal oppfatte vedkommende som

vennlig, morsom og positiv på andre måter. I rettferdighetens navn må det for øvrig sies at miljøarbeideren også har andre og mer kompliserte oppgaver som nissen ikke har. Den interne nissens rolle ligner mer på situasjonen til de som har ansvar for å utarbeide, godkjenne og veilede behandlingen. Men nisser er vi alle vi som driver med behandling, altså særlig der forsterkere er involvert.

Og uansett betyr jul gaver, og ofte i fleng. Det hender at vi får gaver som vi ikke har ønsket. Hva gjør vi forresten da, når vi får en dødskjedelig bok eller et klesplagg som vi kler dårlig, og giveren vil bli fornærmet hvis vi bytter gaven, og giveren attpåtil er av typen som følger med på om vi bruker den? «Nå, har du lest boka du fikk? Den var vel interessant». «Har du ikke tenkt å ta i bruk skjorten jeg ga deg»? I slike situasjoner får vi bruk for det ypperste av selvhverdelsesferdigheter, som det for så vidt finnes gode atferdsanalytiske metoder for å lære. Men det er ingen tvil om at de aller fleste gavene har forsterkende egenskaper: De fleste av dem hadde vi nok vært villige til å gjøre noe for å oppnå. Ofte ligger det også nitide vurderinger bak valg av julegaver, inkludert at mottakeren har hatt avgjørende innflytelse gjennom ønskelister og lignende. Alt i alt ligner det på det vi kaller forsterker- eller preferansekartlegging, og det er minst like presist. At julegaver er forsterkere, underbygges også av at det ofte skjer en betydelig metning utover i gaveutdelingen: Barn som virkelig får mange gaver, gidder jo knapt å åpne de siste gavene, eller å takke for dem eller huske hvem de har fått dem fra. I den forbindelse ville en lokalavis for noen år siden vite hva man kunne gjøre med det problemet. En lokal psykolog, som altså fikk ekspertstatus, foreslo å dele opp gaveutdelingen ved å arrangere to julaftener. Noe så dumt. Hun sa heller ikke noe om at det må skaffes nisse to ganger. Å klusse med kalenderen er dessuten ulovlig.

Til venstre Jämtlands julöl, mitt favorittjuleøl i år, i alle fall blant de jeg skal drikke litt av. Jeg ville ha gitt det minst terningkast fem. Det er sterkt, fyldig, har svak røksmak og smaker av alle slags julegodsaker som fiken, konfekt, nøtter og hva som helst. Det er overgjæret, det vil si at det er brygget på engelsk vis, som en "winter warmer". Det bidrar til at det ligner litt på Holden Old Ale. Ølet er verdt 26 svenske for en halv liter. Til høyre et øl som jeg må ha en flaske av tidlig på ettermiddagen hver julaften. Det er et mørkt øl som er tilsatt kardemomme, derav navnet "Julmumma". Jeg bruker samme type glass som på bildet.

Siden de fleste julegaver er forsterkere, må det være nyttig å se nærmere på hvordan utdelingen av dem foregår. For det første er det som regel svært uklare atferdskriterier for å

tildele gaver, langt uklarere enn vi kan unne oss ellers i året, som jeg var inne på i BBC 26, som var jule-BBC i 2011. Nissen spør bare ”Er det noen snille barn her?”. Bekreftelser tas uten unntak for god fisk, og barn og andre trenger knapt å svare før nissen fortsetter oppdraget. Det skiller seg klart fra for eksempel atferdsavtaler. Også der kan vi stille spørsmål som er ekvivalente med «Er det en snill klient her», men det hjelper lite hvis registreringer faktisk viser at klienten ikke har vært «snill». Fravær av klare responsdefinisjoner og av registreringer medfører selvfølgelig en fare for at direkte motbydelig atferd forsterkes. Spørsmålet er om nissen, eller rettere sagt nissens oppdragsgiver, som altså kan være nissen selv når han er intern, skal ha anledning til å skjerpe kravene. Skal en som ønsker seg svindyrt sportsutstyr, men som ikke har giddet å trene, kanskje ikke få utstyret i julegave? Skal en som har oppført seg som en drittsekk siden forrige julaften, kanskje få oppleve en liten ”response cost”, altså negativt straff, i form av i det minste en redusert julegave, for eksempel en VS og ikke en XO, eller en blended og ikke en single malt? Jeg vet ikke hvordan det er i dag, men jeg kan huske en tid da det hendte at foreldre kunne si at «Hvis du..., så skal du få... til jul», det vil si relativt klare beskrivelser av forsterkningsbetingelser og noe i likhet med atferdsavtaler. Det hendte i det hele tatt at foreldre var konsekvente, slik at det var en viss sammenheng mellom atferd og gaver.

En av Norges mest ”spektakulære” juledekorasjoner, etter min mening. Det er selvfølgelig traktornissen på Matrand i Eidskog, som man passerer på veien til Charlottenberg for å skaffe juløl og mumma.

Heller ikke på selve julaften stilles det særlige krav til atferd. Jeg husker en julaften for noen år siden. Et barn oppførte seg temmelig ekkelt i et forsøk på å framskynde gaveutdelingen. Etter mitt syn burde det ha blitt møtt med DRO-betingelser, det vil si at det måtte gå en viss tid fra det siste tilfellet av ekkel atferd til utdelingen begynte. Igjen var det annerledes før i tiden. Da jeg var liten, måtte jeg spille en julesang på piano for nissen. På mange måter var det glimrende forsterkningsbetingelser.

Et motargument mot differensiell forsterkning på julaften kan være at julaften er årets store tilgivelsesdag, ikke så ulikt kristendommens juleevangelium. Vi er syndige mennesker,

men det betyr ikke at alt håp er ute. Noen kan hjelpe oss, og nissen opptrer som en hjelpeprelser. De fleste av oss tåler i alle fall en gang i blant at forsterkning ikke er strengt differensiell. Det hender også at å *få* utløser et ønske om å *gi*, det vil si at det kan starte en prosess i retning bedre atferd ikke minst sosialt. Men det forutsetter et minstemål av prososiale verdier og ferdigheter. For eksempel psykopater bør kanskje få julegaver etter minst like strenge kriterier som i vanlige atferdsavtaler, og de *fleste* av oss kan faktisk ha godt av forsterkningen ikke er helt non-kontingent. I praksis råder det nok en viss rettferdighet også når det gjelder julegaver. Selv julen kan altså brukes i atferdspåvirkende hensikt, med måte. Når det gjelder jul og tilgivelse, har kanskje noen merket seg at jeg ikke har vært kjønnsnøytral, men konsekvent har brukt «han» om nissen. Det avspeiler nok at de aller fleste nisser faktisk er menn, selv om det kanskje trengs mer kjønnsforskning før vi kan si det sikkert. Blir jeg tilgitt?

Vi må i alle fall unngå at julegaveutdeling forsterkes negativt, det vil si at gaver gis av frykt for ubehagelige reaksjoner på ikke å få dem eller for å unngå å bli oppfattet som fattig, gjerrig eller lignende. I julen, et stykke på vei som ellers i året, gjelder det å være bevisst på hvilke forsterkere vi deler ut, og på hvilke betingelser. Vi må tørre å følge egne verdier.

Uansett er julen full av mysterier. Tror noen for eksempel at det er tilfeldig at det er like mange dager fra 1. desember til julaften som det er flasker i en kasse øl?

Før jeg ønsker god jul vil jeg takke Wenche Fjeld, eller "Sex-Wenche", for at hun hadde en fin temakveld om seksuelle overgrep på Skogtun den 26. november.

Da ønsker jeg alle en riktig god jul, med masse kos og mer eller mindre non-kontingent forsterkning, noen innslag av differensiell forsterkning og minst mulig negativ forsterkning.

4. desember 2014

Børge Holden

Nok en gang må jeg la de glade odalsnissene på Breiby stå for den endelige julehilsenen. De er alltid i godt humør, og sprer juleglede til alle som farer forbi eller stikker innom! Der er det huggal julestemning!